O’QUV FAOLIYATIDA JARAYONIDA TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Mamatqulova Malikaxon
Qo’qon davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsent
Abdurashidov Asrorbek
Qo’qon davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quv jarayonida pedagog tomonidan pedagogika oliy o‘quv yurti talabalari ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni ta’minlanishning modeli va uning asosiy va sistema hosil qiluvchi komponentlari bayon etilgan. Talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish qonuniyatlari kuchga kirishiga olib keladigan asosiy pedagogik omillarga to‘xtalgan.

Kalit so‘zlar: determinatsiya, genetik, genotip, pedagogik ijod, ijodiy faoliyat, gnoseologik fenomen, pedagogik qonuniyat, pedagogik prinsip, muammoli vaziyat, intellektual malakalar.

Bugungi kunda oliy o‘quv yurtlari oldiga hayotda o‘z o‘rnini topa oladigan, istiqbolli, kasbiy faoliyatini ijodiy amalga oshirishga tayyor, ya’ni nafaqat yetarli murakkab vazifalarni hal qilishga, balki muammolarni ilgari surishga, prinsipial yangi ijodiy yechimlarni topishga qodir bo‘lajak mutaxassisni rivojlantirish vazifasi qo‘yilgan.

Psixologiyada shaxs rivojlanish yo‘llarini tushuntirishda bir-birini to‘ldiradigan uchta yondashuv mavjud. Genetik, psixik xossalar determinatsiyasida asosiy rolni nasliylikka ajratadigan yondashuv muhitli, uning vakillari psixik qobiliyatlarning rivojlanishida hal qiluvchi omil tashqi sharoitlar deb biladi. Genotip – muhit o‘zaro hamkorligi, bu yondashuv tarafdorlari individ muhitga moslashishining nasliy qirralarga bog‘liq turli tiplarini farqlaydi. O‘quv jarayonida pedagog tomonidan pedagogika OO‘YU talabalari ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning ta’minlanishi manzarasini yaratish uchun modellashtirish metodidan foydalandik. Modellashtirishning asosiy afzalligi o‘rganilayotgan obyekt haqida qilingan axborotning yaxlitligidir. Modelni qurishda pedagogik tadqiqotlar tajribasi, modellashtirish jarayoniga taalluqli bo‘lgan umumilmiy talablarga asoslandik.

O‘quv jarayonida pedagogika OO‘YU talabalari ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning biz ishlab chiqqan modeli qator o‘zaro bog‘liq komponentlarni o‘z ichiga oladi.

Modelning asosiy va sistema hosil qiluvchi komponentlaridan biri maqsadli komponent sanaladi. Tadqiqotimiz maqsadidan kelib chiqqan holda, o‘rganilayotgan sistemaning maqsadi pedagogika OO‘YU talabalari ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini takomillashtirishdan iborat bo‘ladi.

Belgilangan maqsadning muvaffaqiyatli realizatsiyalash uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak bo‘ladi:

talabalarni ijod, pedagogik ijod, ijodiy faoliyat mexanizmlari haqidagi bilimlar bilan qurollantirish;

bo‘lg‘usi o‘qituvchilarda ijodiy faoliyatga pozitiv munosabatni shakllantirish;

faoliyatni ijodiy darajada amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan shaxs sifatlari, shuningdek, ko‘nikmalarni shakllantirish.

Sistemaning nazariy – metodologik komponentini ishlab chiqishda pedagogik omillar, qonuniyatlar, pedagogik jarayonni tashkil qilish prinsiplariga asoslandik.

Ma’lumki, pedagogik omil har qanday pedagogik jarayonning harakatlantiruvchi kuchi sanaladi. O‘quv – tarbiya jarayonida konkret omillarni realizatsiyalashda o‘qitish va o‘qish faoliyati yo‘nalishi va xarakterini, oxir – oqibatda o‘quv jarayoni natijalarini o‘zgartirishning ma’lum qonuniyati obyektiv zarurat bilan namoyon bo‘ladi. Qonuniyatlarni aniqlash istalgan ilmiy nazariyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari pedagogik faoliyatni tashkil qilishda asosiy talablarni o‘z ichiga olgan; uning yo‘nalishini ko‘rsatib beradigan rahbarlik qoidalarida, ya’ni prinsiplarda o‘zining konkret ifodasini topadi. Qonuniyatlar obyektiv tarzda mavjud, prinsiplar esa qonuniyat mohiyatini normativ shaklda aks ettiradigan gnoseologik fenomen sanaladi. Ya’ni pedagogik qonuniyat va pedagogik prinsip «mavjud» va «lozim» kabi nisbatlanadi.

Adabiy manbalar va pedagogik ish tajribasi tahlili asosida ta’lim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish qonuniyatlarining kuchga kirishiga olib keladigan asosiy pedagogik omillar guruhiga to‘xtaldik. Aniqlangan qonuniyatlar talabalar ijody qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashadigan pedagogik faoliyatni tashkil qilish prinsiplarini shakllantirish imkonini beradi. O‘quv faoliyatining ijodiy xarakteri.

Ijodiy qobiliyatlar ijodiy faoliyat uchun zarur, biroq S.L.Rubinshteynning ta’kidlashicha: “ Inson o‘z hayot yo‘lida bajaradigan, amalga oshira boradigan faoliyatda shaxsning barcha psixik xususiyatlari nafaqat namoyon bo‘ladi, balki shakllanadi ham ”.

Qobilyatlar u yoki bu sifatlarga ega bo‘lgan insonning dunyo bilan o‘zaro ta’siri jarayonida shakllanadi.

Inson faoliyati natijalari umumlashtirib, «qurilish materiali» misol uning qobilyatlari qurilishiga kiradi. Demak, o‘quv faoliyatining ijodiy xarakterini ta’minlash omili asosiy bo‘lishi kerak. Yetakchi tadqiqotchilar shunday fikr bildiradi.

Ijodiy faoliyat ijodiy qobilyatlar rivojlanishi uchun sharoit yaratadi, degan qonuniyatni keltirish mumkin. Ijodiy faoliyatning protsessual tomoni muammoni topish va hal qilishdan iborat. O‘qitish haqida gap borar ekan, o‘quv muammosi deganda nimani tushunishni aniqlashtirib olishimiz lozim bo‘ladi.

Biroq har qanday vazifa ham o‘quv muammosi bo‘la olmaydi. O‘quv muammosi deganda «aqliy izlanish yo‘nalishini belgilaydigan, noma’lum bo‘lganning mohiyatini tadqiq qilish (tushuntirishga) qiziqish uyg‘otadigan va yangi

tushuncha yoki harakat usulini aniqlashtirishga olib keladigan o‘zlashtirish jarayonining mantiqiy – psixologik qarama-qarshiligining aks etishi (namoyon bo‘lishi) tushuniladi»

1. Andriadi I.P. Osnovi pedagogicheskogo masterstva: Ucheb. posobiye dlya stud. sred. ped. ucheb zavedeniy. M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 1999.-160 s.

Muammoli o‘qitish sharoitlarida muammoli vaziyat yaratishga katta ahamiyat beriladi. U o‘quv muammosini shakllantirishdan oldin, uni hal qilish jarayonida yuzaga kelishi mumkin. Psixolik va pedagoglar muammoli vaziyat mohiyatini turlicha ta’riflaydi, biroq har ikkala tomon ham uning uchun xarakterli bo‘lgan ayrim belgilarni ko‘rsatadi. Bular: 1) intellektual qiyinchilik holati yuzaga keladi; 2) ziddiyatli vaziyat yuzaga keladi; 3) o‘quvchi ega bo‘lgan hamda masalani tushunish, tushuntirish, yechish uchun zarur bo‘lgan bilim va malakalar mos kelmay qoladi.

Muammoli vaziyatni yaratish usullari ma’lum:

tanlov, qaror qilish, vaziyatini yaratish;

fakt, hodisalarni qiyoslash, taqqoslash;

kashfiyotlar, ixtirolar tarixiga ekskursiyalar. Hodisalar, jarayonlar o‘rtasidagi sabab oqibat aloqalarini, munosabatlarni aniqlashni taklif qilish;

nazariya va o‘quvchining hayotiy tajribasi o‘rtasidagi nomuvofiqliklarni ko‘rsatib beradigan usullar, faktlarni namoyish qilish;

odatiy hodisaga prinsipal yangicha qarash;

aynan bir hodisani tushuntirishga ikki yoki ortiq yondashuvni taqqoslash;

turli fanlar nuqtai nazaridan eksperiment, tushuntirishni talab qiladigan masalalarni qo‘yish. Muammoli vaziyat o‘quvchilar ijodiy faolligining «akkumulyatori» sanaladi. O‘quv faoliyati ijodiy xarakterini ta’minlash uchun u muammoli o‘qitish uchun xarakterli bo‘lgan muammolilik prinsipi asosida tashkil qilinishi lozim.

2-omil. Ijodiy faoliyat uchun zarur bilim va malakalarni o‘zlashtirish. Biz o‘rganayotgan ijodiy qobiliyatlar rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan ijodiy malakalar bu iyerarxiyaning oliy darajasiga taalluqli. Bu ixtisoslashuv doirasida bevosita ijodiy jarayonni ta’mindaydigan malakalar jami (yig‘indisi). Bu malakalar, eng avvalo, asosiy pisixik jarayonlar xarakteri va ularning odatda, kasbiy faoliyat doirasidan tashqari bo‘lgan tobora umumiy qonunlari bilan bog‘liq. O‘rganayotganimiz ijodiy qobiliyatlar bilan ularning rivojlanishi uchun maqul malakalar o‘rtasidagi muvofiqlikni umumlashgan.

Ijodiy qobiliyatlar

Ijodiy malakalar

Muammoni ko‘rish

Qarama qarshiliklarni aniqlash, muammoli savollarini qo’yish, vazifani fondan ajratish, muammoni reprezentatsiyalashning boshqa usullarini izlash, kichik muammolarga bo‘lish

Idrokning to‘liqligi

Obyektning aloqa va munosabatlarini ko’rish, obyekt strukturasini ko‘rish, obyekt (hodisaning) jiddiy va jiddiy bo‘lmagan belgilarini ajratish, turli obyekt

(hodisa)larda jiddiy umumiy qirralarni ko‘rish, anchagina o‘xshash obyekt (hodisa)larda jiddiy farqni ko‘rish

Xotiraning tayyorligi bilimlarni sistemalashtirish, bilimlar sistemasini to‘ldirish va qayta qurish (bilimlar dinamikligi) bilimlarni yangi vaziyat-larga ko‘chirish. Abstraksiyalash (mavhumlashtirish), analogiyalarni izlash, ma’lum bo‘lgan bilim va harakat metodlarini mavjud sharoitlarga nisbatan baholash, yengil assotsiatsiyalash va tasavvur obyektlarni detalizatsiyalash elementlari bilan taqqoslash, obyektni qism sifatida butunga kiritib taqqoslash, mos kelmaydigan elemenlarni qiyoslash asosida «bevosita» taqqoslashlar, turdoshlik bo‘yicha aloqalarni aniqlash, obyektlarni boshqa ko‘rinishda tasavvur qilish; agglyutinanatsiya yo‘li bilan yangi obrazlar yaratish.

Nozik fikrlash, boshqa g‘oyaga ko‘chish, odatiy vaqt aloqalarnini o‘zgartirish, odatiy makon aloqalarini o‘zgartirish, odatiy umumiylik aloqalarini o‘zgartirish.

Fikrlash dialektikligi, qarama–qarshilik munosabatlarini aniqlash, dialektik birlashtirish, dialektik vositalash, dialektik murojaat, dialektik aylantirish.

Fikrlashning originalligi, ma’lum usul yoki nazariyadan voz kechish, faoliyatning qo‘shimcha mahsullaridan foydalanish.

Bashoratlash (prognozlash) istiqbolli rejalashtirishni amalga oshirish, qarorning har bir qadami natijalarini bashorat qilish.

Fikrlashning tanqidiyligi g’oyani baholash mezonlarini tanlash, g‘oyalarni mezonlar nuqtai nazaridan tahlil, optimal qaror g‘oyasini tanlash.

Ajratilgan ijodiy malakalar ijodiy faoliyat mexanizmlarini amalda realizatsiyalash uchun zarur, ulardan ayrimlari esa ta’rifda evristikalar bilan to‘liq mos keladi, bu ularning o‘zaro bog‘liqligini ta’kidlaydi. Faoliyat maqsad va vazifalariga muvofiq harakatlarni bajarishning muvaffaqiyatliligini kafolatlaydigan malakalar shakllangan sanaladi. Psixologik – pedagogik adabiyotlarda malakalar shakllanishining turli bosqichlari farqlanadi. Ijodiy malakalarga ko‘proq yaqini intellektual malakalar sanaladi. Ular ham (A.V, Usova tasnifiga ko‘ra) bilish va (R.F.Krivoshanova tasnifiga ko‘ra) fanlararo malakalarga kiradi.

Ijod uchun zarur malaka va bilimlarni bu masalaga bag‘ishlangan tadqiqotlarni o‘rganish asosida aniqlashtirib, quyidagi qonuniyatni to‘la ishonch bilan aytishimiz mumkin: ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish ijodiy faoliyat uchun zarur bilim va malakalar bilan dialektik o‘zaro aloqadorlikda bo‘ladi. Uni amalda realizatsiyalash pedagogik faoliyatni tashkil etishga asosiy talablardan biri - ijodiy faoliyatga tayyorlashda sistemalilikka amal qilish orqali amalga oshiriladi.

3-omil. Ijodiy qobiliyatlarning erishilgan darajasini hisobga olish, ta’lim jarayonida uning barcha shakllari va metodlarida, qanday xususiyatlar va qay darajada hisobga olinishidan qat’iy nazar, ta’lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishni ta’limni individuallashtirish deyiladi.

Shu sababli har bir talabaning rivojlanish darajasini aniqlash zarur, rivojlanish darajalarini nivelirlashga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi, ya’ni individuallashtirish butun ta’lim davri davomida saqlanadi; rivojlantiruvchi topshiriqlar optimal murakkablikda bo‘lishi kerak. Bu barcha xulosalarni ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga nisbatan ham keltirish mumkin.

Shu asosda keyingi qonuniyatni shakllantirish mumkin: ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish ta’lim oluvchilarning individual xususiyatlariga, ularning namoyon bo‘lish darajasiga bog‘liq. Ushbu qonuniyat ijodiy qobiliyatlar rivojlanishining erishilgan darajasini hisobga olish asosida individuallashtirish prinsipi orqali realizatsiyalanadi. Usova A.V. Formirovaniye u uchashixsya obshix uchebno-poznavatelnix umeniy v protsesse izucheniya predmetov yestestvennogo sikla. — Chelyabinsk, 1997.-178 s. Anastazi A. Psixologicheskoye testirovaniye. V 2-x t. T.1. M.: Pedagogika, 1982. - 318 s.

4-omil. Shaxsning ijodiy faoliyatini rag‘batlovchi va boshqaruvchi.

Psixologiyada ma’lumki, shaxs bir butunlik sifatida rivojlanadi. «Madaniy rivojlanishning mohiyati insonning o‘z xulq atvor jarayonlarini egallashidan iborat, biroq buning zaruriy omili shaxsning bo‘lishi sanaladi, shu bois u yoki bu funksiyaning rivojlanishi shaxsning umumiy rivojlanishi hosilasi va u bilan belgilangan bo‘ladi», shu sababli ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini ijodkor shaxsning bosh qismlaridan ajralgan holda o‘rganishimiz mumkin emas. Aytilganlardan quyidagi qonuniyat kelib chiqadi: ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish ijodkor shaxsning boshqa komnonentlari tomonidan rag‘batlantiriladi va boshqariladi.

Pedagogik sharoitlarning quyidagi kompleksi o‘quv faoliyatida pedagogika OO‘YU talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligini ta’minlaydi:

motivatsion sharoitlar: pedagogning kasbiy faoliyatida ijodning o‘rni va ro’lini asoslash; muammolar yechimi uchun yangi imkoniyatlar paydo bo‘lishini anglab yetish;

konstruktiv sharoitlar: talabalarga ijodiy faoliyat mexanizmlari haqida bilim berish; ta’lim mazmuniga ijodiy xarakterdagi topshiriqlarni kiritish; tegishli metodik ta’minot;

tashkiliy sharoitlar: o‘quv – ijodiy faoliyatni tashkil qilish metod va shakllaridan foydalanish; ta’limni tashkil qilishning gurux va individual shakllaridan foydalanish;

kommunikativ sharoitlar: o‘qituvchi kommunikativ madaniyati ancha yuqori darajada shakllanganligi; o‘qituvchi va talabalarning subyekt – subyekt o‘zaro hamkorligi sifatida dialogdan foydalanish.

Ishlab chiqilgan modelning o‘quv faoliyatiga tadbiq qilishning yakuniy natijasi bo‘lg‘usi o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi sifatini ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish asosida oshirish. Galperin P.Y. Psixologiya razvitiya uchenikov i ucheniye o poetapnom formirovanii umstvennix deystviy // Issledovaniye mishleniya v sovetskoy psixologii: Sb. nauchnix tr. M.,

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erikson E. — o‘smirlik davrida identifikatsiya va kasbiy rivojlanish haqidagi asarlari.
2. Klimov E.A. — kasb tanlash vaziyati va kasbiy o‘zini o‘zi belgilash bo‘yicha ishlari.